

GİBTÜ İslami İlimler Fakültesi Dergisi SIRAT
GIBTU Journal of Faculty of Islamic Sciences SIRAT
ISSN 2757-8631 | e-ISSN 2717-8064
Mayıs / May 2021, 2/1: 152-180

**Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-tefsîr Hâşiye 'alâ Envâri't-
tenzîl fi'z-zehrâveyn İsimli Beyzâvî Hâşiyesi**

Yazar / Author

Mustafa TOPCU

Dr. Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Tefsir Anabilim Dalı

Doctoral Stu, Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir

Konya, Turkey

mahtop_70@hotmail.com

orcid.org/0000-0002-6900-5390

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 13 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Published: 30 Mayıs / May 2021

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Mayıs / May

Volume Issue / Cilt Sayı: 2/1

Sayfa: 152-180

Atıf / Citation: Topcu, Mustafa. "Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-tefsîr Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl fi'z-zehrâveyn İsimli Beyzâvî Hâşiyesi [The Baydâwî Commentary of Ḥamza al-Ḳaramânî titled Takşîr al-tafsîr Hashiya ala Anwâr al-tanzîl fî al-zahrāvayn]" *Sirat* 2/1 (Mayıs/May 2021), 152-180

İntihal Taraması / Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi. / This paper was checked for plagiarism.

**Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-tefsîr Hâşîye 'alâ Envâri't-
tenzîl fi'z-zehrâveyn İsimli Beyzâvî Hâşîyesi**

Öz

Osmanlı Devleti, yaklaşık altı buçuk asır devam eden bir süreçten sonra arkasında risâle, kitap vb. yazma eserlerden oluşan, ilmî bir miras bırakarak dünya sahnesinden çekilmiştir. Bu yazma eserlerin büyük bir kısmı şerh, hâşîye ve ta'lîk türü eserlerden oluşmaktadır. Bu eserlerden bir kısmı, kütüphane raflarında ve çeşitli koleksiyonlarda ortaya çıkarılacağı günü beklemektedir. Osmanlı'nın hüküm sürdüğü dönemden kalan, tefsir ile ilgili eserler de genel olarak, önceden yazılan tefsir metinleri üzerine tahlil, tenkît, mukâyese ve muhâkeme gibi çeşitli sebepler ile hâşîye türünde yazılmıştır. Araştırmanın konusu, Karamanoğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti -Fâtih Devri- tefsir, hadîs ve fıkıh âlimlerinden Nureddîn Hamza b. Mahmut el-Karamânî'nin (ö. 871/1467) *Takşîru't-tefsîr Hâşîye 'alâ Envâri't-tenzîl fi'z-zehrâveyn* adlı eserinin tahlil ve değerlendirilmesidir. Üzerinde herhangi bir çalışma yapılmayan, *Takşîru't-tefsîr* isimli hâşîye, henüz yazma halinde bulunmaktadır. Araştırmada eser incelenerek, eserin içeriği, metodu ve kaynakları gibi konular ele alınacaktır. Müfessirin hayatı, ilmî kişiliği ve yazdığı tefsir hâşîyesi incelenerek tefsirciliği hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-tefsîr*, Hâşîye, *Envâru't-Tenzîl*.

**The Baydāwī Commentary of Ḥamza al-Ḳaramānī titled Takṣīr
al-tafsīr Hashiya ala Anwār al-tanzīl fī al-zahrāvayn**

Abstract

The Ottoman Empire faded from the world scene after a process that lasted for about six and a half centuries by leaving behind a great scientific knowledge consisting of manuscripts such as epistles, books, etc. Most of these manuscripts consist of the genres of sharh (interpretations), hashiya (commentaries) and talika (annotations). Some of these works wait for the day when they will be revealed on library shelves and in various collections. Works related to tafsir from leftover from the period of Ottoman rule, were generally written in the genre of hashiya for some reasons such as analysis, criticism, comparison, and reasoning the previous texts. The subject of the study is the analysis and evaluation of the *Takṣīr al-tafsīr Hashiya ala Anwār al-tanzīl fī al-zahrāvayn* book of Nūr al-Dīn Ḥamza b. Maḥmūd al-Ḳaramānī (d. 871/1467), a scholar of the Principality of Karāmān and Ottoman Empire during the reign of Mehmet the Conqueror. The Work titled *Takṣīru't-tafsīr*, on which there is no study is still manuscript. In the study, topics such as the content, method, and references of the work will be discussed by examining it. The life of the commentator, his scientific personality, and his hashiya on tafsīr will be examined and information will be given about his commentary.

Keywords: Tafsīr, Ḥamza al-Ḳaramānī, *Takṣīr al-Tafsīr*, Hashiya, *Anwār al-Tanzīl*.

Giriş

İslâm âlimlerinin birçoğu, kendi ilmî seviyelerine uygun olarak Kur'ân tefsirine bir şekilde katkıda bulunmuştur. Bu katkılar, zamanın ve imkânların değişkenlikleri ölçüsünde farklı olabilmıştır. İçinde buldukları döneme ait ihtiyaçlar ve beklentiler doğrultusunda Kur'ân'ı tefsir etmişlerdir. Bununla beraber müfessirlerin geneli, Kur'ân tefsiri ile uğraşırken önceki ilmî birikimleri temel ve referans olarak hareket etmişler; önceki tefsir metinleri üzerinde tahlil, tenkit, mukâyese ve muhâkeme gibi amaçlar ile çalışmalar yapmışlardır. Kendilerine ait ilim ve irfan geleneğini, öncekilerden devraldıkları miras ve temeller üzerinde güncellemeler yaparak meydana getirmişlerdir.¹

Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemden, İslâmî ilimler alanına ait, genel olarak çeşitli eserlere yazılan; şerh, hâşiye, tâ'lik vb. eserlerden oluşan bir miras kalmıştır. Tefsir alanında da bu mirasa ait, âyet ve sûre tefsirlerinden hacimli tefsirlere kadar şerh, hâşiye vb. türlerden birçok eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı da henüz yazma halinde olup akademik alana kazandırılmayı beklemektedir.

Araştırmaya konu olan Karamanoğulları Beyliği ve Fâtih Devri âlimlerinden, Nureddîn Hamza b. Mahmûd el-Karamânî'nin (ö. 871/1467) *Takşîru't-tefsîr Hâşiye 'ale'z-zehrâveyn* adlı eseri de Fâtîha, Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl* isimli eserine yapılmış, halen el yazması halinde bulunan, yazıldığı dönemin karakteristiğine uygun sûre haşiyelerinden birisidir. Bazı kaynaklarda diğer bir Karamanlı müfessir, Ahmed b. Mahmûd el-Esamm el-Karamânî'nin (ö. 971/1564) tam bir *el-Keşşâf* hâşiyesi olan *Tefsîr-u Karamânî* adlı eseriyle karıştırılmaktadır.

¹ Mesut Kaya, "Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşiye Yazıcılığı–Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri/Zemahşerî Şerhi Örneği", *Marife Dergisi*, 15/1, (30 Haziran 2015), 29.

Çalışmada müfessirin hayatı ile ilgili bilgiler verilecek, bu hâşîye çalışmasının tahlil ve değerlendirmesi yapılacak, eserin ve bir tefsir âliminin akademik alana tanıtılması için çalışılacaktır.

1. Nûreddîn Hamza b. Mahmud el-Karamânî'nin Hayatı

Adı Hamza, babasının adı Mahmud, lakabı ise Nûreddîn'dir. Çoğunlukla Karamânî bazen de Rûmî nisbeleri kullanılmaktadır. Müfessir için; Mevlâ, Mevlânâ, Âlim, Fâzıl, Rabbânî ve bazı *Şekâyik* tercümelerinde geçtiği şekliyle Molla ifadelerine rastlanılmaktadır. Tam adı Nureddîn Hamza b. Mahmûd el-Karamânî'dir. Karamanoğulları Beyliği ve Fâtih (ö. 886/1481) Devri tefsir âlimlerindedir. Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Ramazan 871/1467 yılında vefat ettiği belirtilmektedir. Hayatı Karaman'da geçmiştir. Mevlânâ soyundan geldiği, Osmanlı veziri Pîri Mehmed Paşa'nın² (ö. 939/1532) anne tarafından dedesi ve Alâaddîn Ali es-Semarkandî'nin (ö. 860/1456) müridi olduğu söylenmektedir.³ Hayatı hakkında kaynaklarda az bilgi bulunmaktadır. Kaynaklardan elde edilen bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Taşköprüzâde (ö. 968/1561) *Şekâiku'n-nu'mâniyye*'sinde müfessir hakkında şunları söylemektedir: “Âlim, Fâzıl, Beyzâvî üzerine hâşîye sahibi Mevlâ Hamza el-Karamânî. Kendi zamanının âlimlerinden şer'î ilimleri, hadîs ve tefsiri tahsil etti. Bu ilimlerin hepsinde üstün maharete ve fazilette yüksek derecelere ulaştı. İlmi ile temayüz ederek akranlarının önüne geçti. Ömrünü ders okutup talebe

² Pîri Mehmed Paşa, Konya'da bulunan zâviyesinin vakfiyesinde; okunan hatimlerin bağışlanacağı kişiler listesinde Karaman'da medfûn olan anne tarafından dedesi Mevlânâ Hamza'yı da zikretmektedir. Yusuf Küçükdağ, “Konya'da Bir Mevlevî Manzûmesi (Pîri Mehmed Paşa Zâviyesi ve Vakfiyesi)”, *Vakıf Haftası Dergisi* 9 (1992), 167.

³ Yahya Başkan, *Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi (1400-1500)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 59.

yetiştirerek, fetva vererek ve kitap yazarak geçirdi. Memleketinde müderrislik ve müftülük vazifelerinde bulundu. Allâme Beyzâvî'nin tefsirine hâşiye yazdı. Hâşiyesi, âlimler arasında makbuldür. Hicrî 9. yüzyılın başında memleketi Karaman'da vefat etti, oraya defnedildi. Allah ruhunu şâd eylesin.”⁴

Mehmed Mecdî (ö. 999/1591) Efendi, *Hadâiku's-Şekâik* adlı eserinde müfessirden şu şekilde bahsetmektedir:

“Âlimi Rabbânî Hamza Karamânî, Şerrafehüllahü bi'l-menni's-samedânî. Ol asrın ulemasından, ulümü şer'îyyeyi ve fenni hadîs ve tefsiri kırâat edip, fünûnu mezkûrenin her birisinde, bâri' ve mâhir oldu. Akdâm ile meârici medârici fezâilin müntehasına vâsıl olup, mirkât-ı azm ve silm-i himem-i ulyâsiyla a'lâyı derecâtı âliyâtı ulûm-i sâmiyyâta urûc eyledi. Uluvvü şanla akrânından mümtâz olan serfizârlardan tefevvuk edip, emsalinden isti'lâ eyledi. Ervâh ve âsâlde ders ve fetvaya iştiğalde, rûz birûz istikmâlde olduğu halde, âdâbı fuzalâ-i sâlife üzere, te'lif ve tasnif ile meşgûl olup, Allâme Beyzâvî'nin tefsiri şerîfine beyne'l-fühûl, kabûlü tam ile makbûl havâşî, tahrîr ve tasdîr eyledi. Hicreti nebeviyyeden mie-i tâsia'nun evâilinde vatani kadîmi aslîsinde vefât edip ğuraflî zarfî ravza-i rızvâna revâne oldu. Allah rahmet eylesin. Merhûmu merkûmun tefsiri, Takşîru't-tefsîr fi't-teysîr ve't-teysîr ismiyle müsemmâdır.⁵ Halen, Sûre-i Âl-i İmrân âhiline deĝin, mahrûse-i Kostantiniyye'de Şeyh Tâcüddîn vakfî nâmına Şeyh Hacı Efendinin zâviyesinde mevcuttur. Bu hâşiye Leys Çelebi demekle ma'rûf, Mevlânâ Nûreddîn'in hattundan menkûldür. Allah rahmet eylesin.”⁶

Mu'cemü'l-müellifîn'de Ömer Rızâ Kehhâle (1905-1987):
“*Hamza el-Karamânî (871/1467): Hamza b. Mahmûd el-Karamânî*

⁴ Taşköprizâde Ahmed Efendi, Şekâiku'n-nu'mâniyye, Müstensih: Ahmed bin Muhammed bin Bâli, (www.sufiworld.com, “sakaikun-numaniyye” No: 1622, 1a-189b.), 72a., (Erişim 23 Mart 2021); www.ehlisunnetbuyukleri.com, “Hamza Karamânî”, (Erişim 23 Mart 2021).

⁵ Muhammed Abay, “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası”, *Dîvân: İlmî Araştırmalar Dergisi*, 19/1, (1 Haziran 1999), 273-274; Ramazan Şeşen, “İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (12 Eylül 2001), 285.

⁶ Mehmed Mecdî Efendi, *Hadâiku's-Şekâik (Tercüme-i Şekâik)*, (İstanbul: Dâru't-Tibâ'ati'l-Âmire, 1269/1853), 120.

(Nûreddîn), müfessir, Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı tamam olmayan bir hâşîyesi vardır.” şeklinde almıştır.⁷ Mehmed Süreyyâ (1845-1909), *Sicill-i Osmanî*'de: “Hamza Efendi Konya ulemâsından muhaddis ve müfesssir bir zât idi. Ramazân 871 de (Nisan 1467) vefât eyledi. Beyzâvî'ye hâşîye kaleme almıştır.”⁸ Diye söyler. Diğerlerinden farklı olarak “Konya” ifadesini kullanmıştır.

Keşfü'z-zunûn'da Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657): “*Takşîrû't-tefsîr*, 971/1563 senesinde vefat eden Nurettin Ahmet (Hamza) b. Mahmûd el-Karamânî'nin Zehrâvân (Bakara –Âl-i İmrân sûreleri) üzerine yazdığı Beyzâvî'nin Envârü't-tenzîl hâşiyelerinden birisidir.” şeklinde zikreder.⁹ Kâtip Çelebi burada sehven Ahmed b. Mahmud el-Esamm el-Karamânî ile müfessirin bilgilerini karıştırmıştır. İsminde Ahmet ve Hamza'yı beraber kullanmış, ölüm tarihi olarak ta el-Esamm el-Karamânî'nin (ö. 971/1563) ölüm tarihini vermiştir. Aralarında yaklaşık yüz yıl vardır. Buradaki bu bilgi karışıklığı bazı kayıtlara da aynı şekilde yanlış olarak yansımıştır. Hamza el-Karamânî'nin *Takşîru't-tefsîr* isimli eseri *Envâru't-tenzîl* hâşîyesi, el-Esamm el-Karamânî'nin *Tefsîr-u Karamânî*'si ise müstakil tam bir tefsir veya *el-Keşşâf* hâşîyesi olarak kabul edilmektedir.

Abdülhay el-Leknevî (1848-1886), Kâtip Çelebi ile aynı şeyleri söylemekle beraber onun müfessirin ölüm tarihinde hata ettiğini, ölüm

⁷ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1376/1957), 657.

⁸ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkira-i Meşâhîri Osmâniye*, nşr. Nurî Akbayar-Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları), 1996, 2/652.

⁹ Kâtip Çelebi Hacı Halife Mustafa b. Abdullah el-İstanbulî, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, hzr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge, (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsil-Arabî, 1360/1941), 1/467.

tarihinin 971/1563 değil 871/1467 olması gerektiğini söyler. Eserin ismini de *Tefsîru't-tefsîr* olarak zikreder.¹⁰

Muhammet Abay, yukarıdaki bilgilere ilaveten ölüm tarihi ile ilgili 899/1493 tarihini ve Hamza el-Karamânî'nin Şeyhü'l-İslâm Zenbilli Ali Efendi'nin (ö. 932/1525) hocası olduğu bilgisini vermiştir.¹¹ Vefatı ise genel kanaat gereği 871/1467 tarihidir.

Ziya Demir, müfessirinin Karaman'da yaşadığını, Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından elçi olarak 2. Murat'a gönderildiğini ve elçiliğinin müspet neticelenmesinden hareketle onun yanında da saygın bir yerinin olduğunu *Âşıkpaşazâde Târihi*'nden naklen söylemektedir.¹² Karamanoğulları Beyliği'nin Fatih Döneminde tamamen Osmanlı nüfuzu altına girmesinden dolayı onun aynı zamanda bir Osmanlı âlimi olarak sayıldığını belirtir.¹³

2. Hamza el-Karamânî'nin Takşîru't-Tefsîr Hâşiyesi

2.1. Hâşiyenin Yazma Nüshaları

Takşîru't-tefsîr'in Türkiye Kütüphaneleri veri tabanlarında kayıtlı olan 18 adet nüshası bulunmaktadır. Nüshalar içerisinde müellif nüshasına veya ona mukabele edilmiş nüshaya rastlanılmamıştır. Nüshalar şu şekildedir:

1. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, 6258 demirbaş nolu, müellifi Nureddîn Hamza b. Mahmûd

¹⁰ Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed el-Leknevî el-Hindî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye maa't-ta'likâti's-seniyye 'ale'l-fevâidi'l-behiyye*, (Mısır: Matbaat-ü Saâdet, 1324/1906), 69.

¹¹ Muhammet Abay, "Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri, *Tebliğler ve Müzakereler*", *Tartışmalı İlmî Toplantı 21-22 Ekim 2011*, Komisyon, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul 2012), 188; Yusuf Küçükdağ, "Zenbilli Ali Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/247.

¹² İsmail Çiftçioğlu, "Osmanlılar İle Anadolu Beylikleri Arasındaki İlişkilerde Ulemânın Diplomatik Rolü" *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (Güz 2009), 197-198.

¹³ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, 367.

el-Karamânî er-Rûmî, ismi *Takşîru't-tefsîr/Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl*, 118 varak, 27 satır, 1a-118b varak numaralı olan nüsha.

2. Süleymaniye Kütüphanesi Râğıp Paşa Koleksiyonu, 151 koleksiyon numaralı, istinsah tarihi 7 Recep 1081/1670 olup müstensihî olmayan, 145 varak, 25 satır ve nesih yazılı olan nüsha. Bu nüsha araştırmada incelemeye esas ikinci nüsha olmuştur.

Süleymaniye Kütüphanesi Beyazıt Koleksiyonu, B477-B478-B479, B481, B488 nolu nüshalar ile Demir ve Abay tarafından tespit edilen, Süleymaniye 165, 167; Atıf Efendi 288; Cârullah 154, 188; Kadızâde Mehmed 55, Şehid Ali Paşa 203, 317; Beyazıt Veliyyüddîn Efendi 753; Yozgat 49; Yazma Bağışlar 1150; Gelibolulu Tâhir 58 numaralarda kayıtlı başka nüshalar da vardır.¹⁴

Hepsinde isimleri *Takşîru't-tefsîr Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzîl fi'z-zehrâveyn*, müellifi Nüreddîn Hamza b. Mahmûd el-Karamânî (ö. 871/1467) olan Süleymaniye Kütüphanesi, Beyazıt Koleksiyonu, B753, B480, B482, B483, B485, B486, 487, B490, B491 numaralı nüshalarda müellifin ismi, Ahmed b. Mahmûd el-Esamm el-Karamânî (ö. 971/1563) ile karıştırılmıştır. Bu nüshalar, muhtemelen Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) kayıtlarındaki yanlışlığı esas alan bazı katalog kayıtçılarının yanlış kaydetmeleri sebebiyle müellif Nüreddîn Hamza b. Mahmûd el-Karamânî adına kaydedilmiştir. Bu eserler, *Envâru't-Tenzîl* hâşiyesi değil *el-Keşşâf* hâşiyesidir. Ahmed b. Mahmûd el-Esamm el-Karamânî (ö. 971/1563) adına kayıtlanması ve yanlışlığın düzeltilmesi gerekmektedir.

2.2. İncelemeye Esas Alınan Nüsha'nın Özellikleri

¹⁴ Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan 10-16. Asrın sonuna Kadar*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994), 368-369.

Araştırmada esas nüsha olarak alınan Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 6258 numarada kayıtlı nüsha, ilk elde ettiğimiz nüsha olması ve “قوله” ifadelerinin kırmızı ile yazılması sebebiyle yazım şeklinin belirgin olmasından dolayı tercih edilmiştir. Nüshanın genel özellikleri şu şekildedir: Hâşiye her sayfada 27 satır olacak şekilde nesih hattıyla, mensûr olarak yazılmış 118 varaktan oluşmaktadır. Eserde “قوله” kelimeleri kırmızı ile yazılmış, açıklanacak bazı kelimelerin üzeri de kırmızı ile çizilmiştir. Eserin vakfedildiğine dair sayfa kenarlarında “وقف” yazıları vardır. Kim tarafından vakfedildiği bilinmemektedir. Kapak içi sayfasında Kitab-u Mevlâ Hamza li-Tefsîri Kâdî ve Mevlânâ Mollâ Hamza li-Tefsîri Kâdî yazmaktadır. Yazmanın başlangıç ve bitiş paragrafları şu şekildedir.¹⁵

أوله: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، الحمد لله، وسلام على عباده الذين اصطفى. أما بعد: فان المص¹⁶ نور الله ضريحه، وجعل الجنة فتوحه، تيمناه بذكره الاعلى، وتبركا بشكره الاسنى، ورعاية لبراءة الاستهسال التي هي شروط الشرع فى المقال .. قال بسم الله .. الحمد لله دل بلامى الجنس.

آخره: .. وقوله: إِلا لِحَاجَةٍ: متعلق بالفعلين، أعني: لا يفطر، ولا يقبل، أي: لا يتصرف بكل آية، أماناً، اعتبر في الأمان تعدداً بحسب أجزاء الزمان، والمسافة تجب الشمس، أي: تغيب، والله أعلم. الحمد لله على التمام وللرسول افضل السلام.

2.3. Hâşiye'nin Yazılış Sebebi ve İsimlendirilmesi

Hamza el-Karamânî, hâşiyesini yazma sebebi olarak öğrencileri tefsir ilmine teşvik etmek, bu alanda ihtiyaç duyulan hususlara işaret etmek ve bu meydanda tehlike arz edecek şeylerden korunulması için yazdığını açıklamaktadır.¹⁷ Hâşiyenin ismi ve isimlendirilmesi ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur. Ancak kaynaklarda *Takşîru't-tefsîr*

¹⁵ Nureddîn Hamza b. Mahmûd el-Karamânî er-Rûmî, *Takşîru't-tefsîr Hâşiye 'alâ Envâri't-tenzil*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş No: 6258), 1a-118b.

¹⁶ (المصنف) takdirindedir. *Envâru't-tenzil* sahibi Beyzâvî'yi kast etmektedir.

¹⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 1a.

ismi üzerinde genel bir kabulün olduğu görülmektedir. “قَشْرٌ” bir şeyin kabuğu, üstünü kaplayan şey demektir. “تَقْشِيرٌ” ise bir şeyin kabuğunu soymak, üzerindeki örtüyü kaldırmak manasınadır.¹⁸ Bu nedenle tefsire dair kapalılıkları, müphem yerleri kaldırmak, soymak manasına bu ismin verildiği tahmin edilmektedir. *Takşîru't-tefsîr fi't-teysîr ve't-tesyîr* ve *Tefsîru't-tefsîr* şeklinde kayıtlarda vardır. *Zehrâveyn* ifadesinin isimde kullanılma sebebi bilinmemekle beraber kaynağı muhtemelen Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri için rivayet edilen hadîs-i şerîflerdir.¹⁹

2.4. Hâşiye'nin Müellife Âidiyeti

Müellife nispet edilen *Takşîru't-tefsîr* adlı hâşiyenin aidiyeti ile ilgili bir problem gözükmemektedir. İncelenen kaynaklarda müellife nispet edilen tek eser olarak geçmektedir. Müellif ile isim benzerliği olan diğer meşhurlar ile ilgili yapılan eser araştırmalarında onlara nispet edilen bir Beyzâvî hâşiyesine rastlanmamıştır. Hayatı hakkında bilgi veren kaynakların hepsi müellifin *Envârü't-tenzîl* üzerine yazmış olduğu bir hâşiyesinin olduğunu belirtir. Ayrıca mevcut yazmaların kapak iç kısımlarında hâşiye, müellife ait olarak gösterilmektedir.

Ali b. İbrâhîm el-Gaznevî'ye (ö. 582/1186) nispet edilen *Takşîru't-tefsîr* isimli diğer bir eserin, Hekimoğlu Ali Paşa 48 numarada kayıtlı bulunan yazma nüshası incelenmiş ve eserin 190 varaktan oluşup, Kur'an'ın sonuna kadar olduğu ve müfessirin eseri ile ilgisinin olmadığı görülmüştür.²⁰

¹⁸ Ahmet Muhtâr Ömer vd., *el-Mu 'cemü'l-esâsiyyi'l-Arabî*, haz. Muhyiddîn Sabûr (Tunus: Li'd-Dürûs, 1408/1988), “Kşr”, 987.

¹⁹ Bk. Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: y.y., 1374/1955), “Salâtü'l-müsâfirîn”, 252-253.

²⁰ Ali b. İbrâhîm el-Gaznevî, *Takşîru't-Tefsîr* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa 48), 1-190.

2.5. Hâşiye Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Kaynakları

Bu hâşiye üzerine, eserlerde madde olarak yer vermenin haricinde yapılan ve yayımlanan herhangi bir çalışma yoktur. Araştırma ilk olma özelliğine sahiptir.

Müfessir, kaynak verirken bazen kitap bazen müellif bazen de kitap ve müellif ismini beraberce zikrederek alıntı yapar.

Edebiyat ve belâgat yönüyle eser ismi vererek, Cevherî'nin (ö.400/1009) *es-Sihâh*'ından²¹ Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Kıstâsü'l-müstakîm fi'l-'arûz*'undan,²² eser ismi vermeden Tarafe b. el-Abd'ten (ö. 564 [?]), Nâbiğa ez-Zübyânî'den²³ (ö. 604 [?]), İbn Keysân'dan (ö. 320/932), el-Ferrâ'dan²⁴ (ö. 207/822), Sîbeveyhi'den²⁵ (ö. 180/796), Ahfeş el-Evsat'tan²⁶ (ö. 215/830), el-Ukberî'den²⁷ (ö. 616/1219), Râgıb el-İsfahânî'den²⁸ (ö. 5./11. y.y.), Halîl b. Ahmed'ten²⁹ (ö. 175/791), Ebû Hırâş el-Hüzelî'den³⁰ (ö. 15/636) ve İbn Cînî el-Mevsîlî'den³¹ (ö. 392/1002) nakilde bulunmaktadır. Kûfiyyûn, Basriyyûn ve nühât gibi ifadeler ile de genel nakiller yapılmaktadır.

Tefsir de Beyzâvî'ye ilâveten *el-Keşşâf*'i³² ve eser ismi vermeden "İmâm" diyerek Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'yi (ö. 333/944), Katâde'yi (ö. 117/735), Mücâhid'i³³ (ö. 103/721), Vâhidî'yi³⁴ (ö.

²¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 2a.

²² Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 3b.

²³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 15b.

²⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 95b.

²⁵ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 78b.

²⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 11a-78b.

²⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 56b.

²⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 20b.

²⁹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 6b.

³⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 20b.

³¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 56b.

³² Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 7a.

³³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 9a.

³⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 68a.

468/1076), Zemahşerî'yi³⁵ (ö. 538/1144) ve Beğavî'yi³⁶ (ö. 516/1122) kaynak olarak kullanmaktadır.

Fıkhî konularda, Alkame³⁷ (ö. 62/682), İmam Mâlik (ö. 179/795), Ebû Hanîfe³⁸ (ö.150/767), İmam Şâfiî³⁹ (ö.204/821), Ebû Ca'fer et-Tahâvî⁴⁰ (ö. 321/933), Fahu'l-İslâm Pezdevî (ö. 482/1089) ile Şâfiî ve Hanefî⁴¹ gibi genel ifadeler ile nakilde bulunur.

Kelamda Ehl-i sünnet diyerek Mâturîdilîlik, Eşâire,⁴² Mu'tezile ve Kerrâmiyye'den⁴³ genel nakiller ile Şeyhu'l-Eş'arî diyerek İmam Eş'arî'den⁴⁴ (ö. 324/935-36), Mu'tezilî Ebû'l-Hüseyn el-Basrî'den (ö. 436/1044) ve Ebû Alî el-Cübbâî'den⁴⁵ (ö. 303/916) nakillerde bulunur.

Hadiste ise Hz. Ebû Bekr, Hz. Alî, Ebû Hureyre, Hz. Âişe (ö. 58/678), Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Abdullah b. Ömer⁴⁶ (ö. 73/693), Kâ'bü'l-Ahbâr (ö. 32/652-53), Şa'bî⁴⁷ (ö. 104/722), Hasan el-Basrî⁴⁸ (ö. 110/728), İbn Şihâb ez-Zühri⁴⁹ (ö. 124/742), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Buhârî (ö. 256/870), Yahyâ b. Maîn⁵⁰ (ö. 233/848),

³⁵ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 22b-86b.

³⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 78b.

³⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 32a.

³⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 73a.

³⁹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 72b.

⁴⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 4b.

⁴¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 4a.

⁴² Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 12a.

⁴³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 106b.

⁴⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 6b.

⁴⁵ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 17b.

⁴⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 73a.

⁴⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 14b.

⁴⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 32a.

⁴⁹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 73a.

⁵⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 9b.

Müslim⁵¹ (ö. 261/875), Ebû Dâvûd (ö. 275/889) Tirmizî (ö. 279/892) Nesâî⁵² (ö. 303/915) ve es-San‘ânî’den⁵³ (ö. 211/826-27) nakillerde bulunur. Ebû Nuaym el-İsfahânî’nin (ö. 430/1038) *Ma‘rifetü’s-sahâbe*’sini de kullanır.⁵⁴

Tespitlerimize göre hâşiye’ye kendisiyle karıştırıldığı el-Esamm el-Karamânî tarafından *Tefsîr-u Karamânî* adlı eserinde atıflar yapılmaktadır.⁵⁵

2.6. Hâşiye’nin Yöntemi

Müellif, hâşiyesini herhangi bir başlıklandırma yapmadan sadece sûre başlıklarını vermek suretiyle Hutbe/Dîbâce, Fâtîha, Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinden oluşturmuştur. Beyzâvî (ö. 685/1286) için “Musannif”⁵⁶ ifadesini kullanmaktadır. Hâşiye, *Envâru’t-tenzîl* ile birebir uyumlu ilerlemekte olup tedris formatını hissettirmektedir. *Envâru’t-tenzîl*’in farklı nüshalarından bahsettiği de görülmektedir.

Beyzâvî’nin görüşlerine (قَوْلُهُ) ifadesiyle işaret edip hemen sonrasında açıklama yapacak olduğu kelime, cümle veya paragrafı almaktadır. Genelde (وَاعْتَرِضْ ... وَ.....), (وَ قَوْلُهُ..... جَوَابٌ.....), (وَ قَوْلُهُ..... يَعْني) ve (فَإِنْ قِيلَ..... قُلْتُ) kalıplarını kullanmakla beraber farklı hâşiye yazım kalıp örnekleri de vardır. Besmele, hamdele ve salvele ile giriş yaptıktan sonra eseri yazma gayelerini söyleyerek Beyzâvî’nin Hutbe bölümüne giriş yapmakta, bazı konuları açıklarken (الْأَوَّلُ وَالثَّانِي) gibi ifadelerle tasnifler yapmaktadır.⁵⁷

⁵¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 73a.

⁵² Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 78b.

⁵³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 12b.

⁵⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 79b.

⁵⁵ Ahmed b. Mahmûd el-Esamm el-Karamânî, *Tefsîru’l-Karamânî*, (Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah,109), 4a, 5a, 6b, 7a.

⁵⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 1a.

⁵⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 6b.

Genelde sarf, nahiv ve belâgata dair çözümlenelerde bulunmakla beraber yer yer kırâat, kelâm, hadîs ve fıkha dair meselelere de değinmektedir. Eleştirilerini ve katılmadığı yerleri (..... **وَاعْتَرَضَ بَأْن**) “Buraya şu sebep ile itiraz edildi.” gibi nazik ifadeler ile ortaya koyar.⁵⁸

3. Karamânî'nin Ulûmu'l-Kur'ân'a Dâir Açıklamaları

Sûrelerin Mekkî-Medenî oluşuna ayrı bir başlık açmamış ancak âyet tahlilleri esnasında kısaca değinmiştir. Üzerlerine hüküm bina edilmesi konusundaki önemlerine dikkat çekmiştir.⁵⁹

Muhkem ve müteşâbih hakkında bilgi veren Karamânî'ye göre, muhkem âyetler, aklın bir karışıklık ve şüpheye düşmeden hemen anladığı âyetlerdir. Müteşâbih ise bunun tersine aklın ilk bakışta meydana gelen karışıklık ve şüpheden dolayı anlamaktan uzak olduğu âyetlerdir. Müstereklik veya lafzın garîb olması yani bir sebepten anlaşılabilir olması gibi sebepler ile müteşâbihliğin meydana geleceğini belirtir. “Kur'an'ın tamamı muhkemdir.” görüşünün ilmî donukluğa sebep olacağı gerekçesiyle faydadan hâlî olduğunu söyleyerek müteşâbihlerin râsihûn için bir imtihan vesilesi olduğunu belirtir.⁶⁰ Müteşâbihler ile ilgili olarak, gaybî konularda olduğu gibi bunu Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini ancak Allah'ın kendilerine hak ilham ihsan ettiği enbiyâ ve evliyâ'ya bunu ilham edebileceğini söyler.⁶¹

Karamânî, hâşiyesinde nesih ile ilgili meselelere de temas etmiştir. Mücâdele Sûresi 12. âyetteki “Peygamberle görüşmek için sadaka verme” olayının nesh edilmesi gibi bazı âyetlerin mensûh

⁵⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 27a.

⁵⁹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 32a.

⁶⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 14b; 96a-b.

⁶¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 14b.

olduğunu söylemesinden Karamânî'nin neshi kabul ettiği görülmektedir.⁶²

Karamânî, sûrelerin faziletlerine dâir bilgiler vermez. Sadece Bakara Sûresi'nin sonunda; Bakara Sûresi hakkındaki hadisin gerekli gördüğü bölümlerini açıklar. Abdürrezzâk es-San'ânî'den (ö. 211/826-27) sûrelerin fazileti ile ilgili gelen rivayetlerin ekserisinin mevzû olduğunun rivayet edildiğini belirtir. Bunun sebebi olarak, Araplardan bir kişinin bu rivayet uydurma işini: “*İnsanların çoğu, şiir ve Ebû Hanîfe'nin fıkhi ile uğraşıyorlar, Kur'an'ı terk ediyorlardı, bende onları Kur'an'a yönlendirmek için bu rivayet uydurma işini yaptım.*” diye itirafta bulunmasını gösterir.⁶³

Kırâat konusunda öncelikle meşhur olan kurrâyı: Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Kisâî, Âsım, Hamza ve Ya'kup şeklinde sekiz olarak sayar. Ya'kûb'un iki râvîsi olarak Ravh ve Ruveys'i ekler. Bu sekiz imam içerisinde Ca'fer ve Halef'in de çıktığını söyleyerek sayıyı ona tamamlar. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Übey b. Kâb,⁶⁴ sonraki dönemlerden ise İbrahim b. Ebî 'Abele (ö. 152/769), Hasan el-Basrî⁶⁵, A'meş⁶⁶ (ö. 148/765) gibi kurrâdan da nakilde bulunur. Kırâat-ü ehli'l-Harameyn⁶⁷ gibi genel ifadeler de kullanır.

Kırâat açıklamaları, genelde farklı okuyuşların mana ve hükme etkileri ile ilgilidir. Harameyn kıraat imamları olan Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer'in okuduğu Fâtiha Sûresi 3. âyetteki “*مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ*” kıraatini bu imamların rivayet ve fesahat yönünden diğerlerinin önünde olması

⁶² Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 57a-b.

⁶³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 12b.

⁶⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 96b.

⁶⁵ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 9a.

⁶⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 56b.

⁶⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 9b.

ve “mülkiyet ve saltanat sahibi” manasını, en iyi bu kalıbın ifade etmesi sebebi ile tercih etmiştir.⁶⁸

Âyetlerin iniş sebepleri ile ilgili bilgi vermez. Sadece bazı yerlerde âyetin iniş sebebi veya indiği yerin bazı manaları vermeyi mümkün kılmaması gibi açıklamalar ile yetinir. Bazı âyetlerin birbirleriyle olan münasebetini de kısaca verir.⁶⁹

Bakara Sûresi'ndeki mukattaa harfleri ile ilgili: “Bunlar Allah Teâlâ'nın bilgisini kendisine sakladığı ilimdir. Dört halife ve diğer sahâbeden buna benzer şeyler rivayet edilmiştir” şeklindeki Beyzâvî'nin açıklamalarını, böyle rivayette bulunanları açıklayarak delillendirir. Hz. Ebu Bekir ve Şa'bi'nin: “Her kitabın kendisine ait özel bir sırrı vardır, Allah'ın Kur'an'a özel sırrı da sûre başlarıdır.” dediklerini, Hz. Ali'den de: “Her kitap için bir öz vardır. Bu kitabın özü de mukattaa harfleridir.” rivayetini vererek Beyzâvî'yi destekler. Allah'ın bu harfler vasıtasıyla Mekke müşriklerini ikaz etmesi ve onlara meydan okumasında Kur'an'ın i'câzına işâret olduğunu söyler.⁷⁰

Vakıf ve ibtidâ ile ilgili olarak Beyzâvî'nin: *'Mukattaa harflerinin üzerine sonraki ile irtibâtı kalmayacak şekilde vakfi tâm ile durulur.'* ifadesinin açıklamasında Karamânî: “*Vakfi tâm; lafız ve mana yönünden sonrasıyla irtibâtı olmayan, vakfi hasen ve vakfi kâfi; sonrasıyla lafız yönüyle irtibâtı olmayıp mana yönüyle bağlantısı olan, vakfi kabîh ise hem lafız hem mana yönüyle kelam tamam olmadan yapılan vakıf'tır*” diye söyler.⁷¹ Beyzâvî'de geçen “لا ريب فيه” üzerine vakfedilmesi konusunu ele alırken “Burası haberdır ve kelam

⁶⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 9b.

⁶⁹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 65b.

⁷⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 14a.

⁷¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 15a.

tamamlanmıştır. Bu sebeple; burada vakıf yapan kişinin, bunu bilmesi gerekir. Burada vakfederken, kelamın tamamlanacağı niyetiyle vakıf yapması gerekir. Böyle yapmaz ise yaptığı vakıf, vakfı kabîh olur.” diye söyler.⁷²

4. Belâgat Yönüyle İlgili Açıklamaları

Müfessir belâgat yönüyle ilgili açıklamaları meânî ve beyân ilimleri açısından verir. Bu açıklamaların da musannifin kapalı ifadelerini açmak, eksiklerini tamamlamak ve kullanılan sanatları tanımlamak yönüyle olduğu görülmektedir. Âyetlerde bulunan kinâye,⁷³ iltifât,⁷⁴ tevriye,⁷⁵ müşâkele,⁷⁶ istiâre-i mekniyye, tahyîliyye,⁷⁷ tebeîyye,⁷⁸ temsîliyye,⁷⁹ mecâz,⁸⁰ sebebiyyet-müsebbebiyyet,⁸¹ ihtisâs⁸² gibi söz sanatlarından bahsettiği, sarf ve nahiv yönünden açıklamalar yaptığı görülmektedir. Bazı yerlerde tarihî bilgiler de verir.⁸³

Şiirle istişhâd yöntemini de hâşiyede kullanır.⁸⁴ Âl-i İmrân Sûresi 11. âyette geçen “كَذَّابٌ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ” bölümünün önceki bölümle i’râb yönünden hiçbir alâkası olmadığı halde tezyîl-i teşbih ile öncesi için müşebbehün bih olduğunu belirtir. Tarafe b. el-Abd’in şu beytini örnek verir:

وأمر ما ألقاه من ألم الهوى، قُربُ الحبيبِ وما إليه وصولُ

⁷² Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 16b.

⁷³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 105b.

⁷⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 3a.

⁷⁵ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 12b.

⁷⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 103b.

⁷⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 2a.

⁷⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 20b.

⁷⁹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 101b.

⁸⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 30-105b.

⁸¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 106a.

⁸² Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 10b.

⁸³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 107b.

⁸⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 9b.

كَالْعَيْسِ فِي الْبِيدَاءِ يَقْتُلُهَا الظَّمَاءُ، وَالْمَاءُ فَوْقَ ظَهْرِهَا مَحْمُولٌ⁸⁵

5. Karamânî'nin Hâşîyede Geçen Bazı Açıklamaları

Beyzâvî tefsirinde: “İlimlerin en büyüğü şeref, delil olma ve insanlara fayda açısından en yücesi ilmi tefsirdir. Tefsir ilmi: Allah Teâlâ'nın muradına delâlet etmesi bakımından Allah kelâmının hâl ve durumlarından bahs eden ilimdir. Bu ilmin mevzusu, diğer ilimler üzerinde nüfuz sahibi olması ve onlara reislik etmesi itibariyle Allah'ın kelimidir. Allah'ın kelamı her ilmin delillerinin ve şer'i şerifin kâidelerinin, meşru kılınan şer'î hükümlerin kaynağıdır. Bu sebeple bu tefsir ilmi konusunda Arap dili sahasında yani Arap dili ve edebiyat ilimleri konusunda uzman olmakla beraber usul ve fîrû yönüyle dînî ilimlerin hepsinde de uzmanlaşmak gereklidir.” demektedir.

Müfessir, tefsir ilminde Arapçayı ve edebiyat ilimlerini iyi bilmeyi şart koşan, kendisinin de katıldığı Beyzâvî'nin bu sözlerini açıklarken Zemahşerî'nin *el-Kıstâs* eserinde bu konu hakkında yaptığı taksimi yani “Arap Dili ve Edebiyatı'na ait ilimler on ikidir.” şeklindeki tasnîfi esas alır. Bunların lügat, sarf, iştikâk, nahiv, meânî, beyân, arûz, kâfiye, hat, şiir, inşâ ve muhâdarât olduğunu söyler. Tarih ilmini, muhâdarat ilminden bir parça olarak görür. Bedî ilmini ise belâgat ilminin içinde sayar.⁸⁶

Her türlü mezhebi görüşe yer veren Karamânî'nin Ehl-i sünnet ile Mâtürîdî'leri kast ettiğini diğer mezhepler için ise Eş'arî ve Mu'tezile tabirlerini kullandığı görülmektedir. Amelde mezhepler

⁸⁵ Manası: Tutkunun acısına düşene varıyorum, Sevilenin yakınlığı ve kavuşmanın olduğu, Çölde pirinç gibi, susuzluk onu öldürür ve ona sırtında su taşınır. Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 97b.

⁸⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 3a-b.

olarak ise Şâfîî, Mâlikî ve Hanefilerden bahsetmekte diğer mezheplere yer vermemektedir.

Bezzâvî'nin Fâtiha Sûresi 5. âyette geçen “*Bizi sende seyr edebilmeye yönlendir.*” şeklindeki ifadesini, “*Kulun hayvânî haz ve cismânî lezzetlerden yüz çevirdikten sonra Allah yolunda olması, Allah'ın cemâlini görünceye ve cennetin en güzel yerini elde edinceye kadar bütün himmetini, Allah'ın marifetine ve onun cemaline muttali olmaya ve terakkî etmeye hasretmekle bütün letâifini Allah'a açmasını istemektir.*” diye açıklamıştır.⁸⁷

Bakara Sûresi 9. âyet, “*Hâlbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendi nefislerini aldatmış oluyorlar.*” kısmında geçen nefsi: “*İnsanda canlılığı sağlayan, rûhu hayvâniye mahal olan, uzv-u sanevberî'yi aldatırlar.*” şeklinde tarif etmesi gibi tasavvufî olarak değerlendirilebilecek açıklamalara da rastlanılmaktadır.⁸⁸

Envâru't-tenzîl'in hutbe bölümünün ilk cümlesinde geçen Kur'ân'ın indirilişine dâir “*İnzâl ve tenzîl*” kavramları üzerinde durur. Cebrâîl'in (a.s.) vahyi alış, getiriş ve tebliğ ediş şeklini, aynı cümlede geçen (فرقان)⁸⁹ ifadesinin bazı nüshalarda (قرآن) şeklinde olduğunu söyleyerek manalarını ve ikisi arasındaki farkları açıklar.⁹⁰

Müfessire göre “Allah, Kur'ân'ı Kerîm'i levh-i mahfûz'dan dünya semâsına toplu bir şekilde bir defada indirmiş ve Seferetü'l-Kirâm denilen kıymetli meleklerine onu istinsah etmelerini emretmiştir. Daha sonra ihtiyaç ve maslahata göre dünya semasından peygamberimize kısım kısım yirmi üç senede indirmiştir. İnzâl ve tenzîl kelimeleri esasen bir şeyin yukarıdan başlayarak aşağıya doğru inmesi, hareket etmesi anlamlarına gelirler. Aralarındaki fark; tenzîlin

⁸⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 11b.

⁸⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 25a.

⁸⁹ Nâsirüddîn Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî el-Kâdî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl el-ma'rûf bi tefsîri'l-Kâzî*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1418/1998), 1/23.

⁹⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 1a-b.

tedrîcen, inzâlin de bir seferde gerçekleşmesidir. Kur'ân'ın bir kere de değilde aşama aşama indirilmesi hamd edilecek bir nimettir.⁹¹

Karamânî, Beyzâvî'nin "Besmele Fâtiha'dan bir âyettir" sözünü açıklarken şu görüşlere yer verir. "Besmelenin Neml Sûresi'nden bir âyet olması konusunda icmâ vardır. Ancak sûre başlarında bir âyet olduğu hususunda ihtilâf edilmiştir. İmâm Şâfiî ve ona tabi olanlar 'Besmele her süreden bir âyettir.' dediler. İmâm Mâlik ve iki rivayetten en meşhur olanına göre, İmâm Ebû Hanîfe ise sûre başlarındaki bu besmeleler asla Kur'an'dan bir âyet değildir. Mutaahirîn Hanefilerden bazıları sûre başındaki besmelelerin sûrelerin arasını ayırmak için indirilmiş başında buldukları sûrelerin parçası olmayan müstakil âyetler olduğunu söylediler. Bir kısmı ise 'Başında bulunduğu sûrenin bir cüzü olmayıp herhangi bir fonksiyon da üstlenmeyen müstakil âyettir.' dediler. Bazıları ise 'Başında bulunduğu sûrenin bir cüzü olup herhangi bir fonksiyon da üstlenmeyen müstakil âyettir.' dediler."⁹²

Bu ihtilâf edilen konuda Karamânî, "Müfessir Beyzâvî'nin 'İmâm Şâfiî ve ona tabi olanlar besmele'nin her süreden bir âyet olduğunu söylediler.' kısmının haricinde açıkça söylediği bir şey yoktur. İkinci kısmı da Medîne, Basra ve Şam, kurrâ ve fukahâsına nispet eder. Onların görüşleri besmele Kur'an'dan bir âyet değildir. Hatta İmâm Mâlik bu konuda her ne kadar layık olan ikinci kısımdaki görüşlere muhalif olmak olsa da namazda bile gerek sesli gerek gizli besmelenin okunmayacağını söylemiştir. Besmelenin Fâtiha ile beraber özel olarak zikredilmesinin sebebi İmâm Şâfiî'den Fâtiha

⁹¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 1a.

⁹² Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 4a-4b.

Sûresi hakkında bir, diğer sûreler hakkında iki görüş olmasındandır” diye söyler.⁹³

Karamânî, bazı hadisleri verirken metin veya senetleriyle ilgili değerlendirmeler de yapmaktadır. Ona göre, bismelenin Fâtiha Sûresi’nden bir âyet olduğuna dair müfessir Beyzâvi, tefsirinde mensup olduğu Şâfiî mezhebinin görüşünü destekleyen iki hadisi alır: Birincisi, Ebû Hüreyre’nin Peygamberimizden naklettiği şu hadîs-i şeriftir: ‘Fâtihatü’l-Kitâb yedi âyettir. İlk âyeti ‘ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ)’dir.’ İkincisi ise, Ümmü Seleme’den ‘Peygamberimiz Fâtiha’yı okudu ve besmeleyi Fâtiha’dan saymak suretiyle yani Fâtiha’nın ilk âyetine vasletmek suretiyle okudu’ şeklindeki rivayettir. Bu rivayetten bismelenin tam bir âyet değil, ilk âyetin bir parçası olduğu anlaşılır.

Karamânî, Beyzâvî’nin bismelenin Fâtiha Sûresi’nden bir âyet olması ile ilgili verdiği bu iki hadisi değerlendirirken bu konuda rivâyet edilen ilk hadisin, mevkûf olması, senedinde za‘fiyyet olması ve Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) tarafından zayıf kabul edilmesi sebebiyle delil olarak kullanılmasında sıkıntı olduğunu söylemektedir. İkinci hadiste ise nakleden râvînin bizzat duymaması ve Tirmizî’de geçen rivayette bismelenin olmaması sebebiyle Tahâvî tarafından kabul edilmediğini belirterek bismelenin Fâtiha Sûresi’nden bir âyet olmadığını açıklar.⁹⁴ Beyzâvî’nin Fâtiha Sûresi için zikrettiği, Allah Rasulü’nün “Size; Tevrât, İncil ve Kur’ân’da benzeri olmayan bir sûre söyleyeyim mi?” hadisinde Zebûr’un geçmemesinin hikmeti olarak Zebûr’un Tevrât’a tâbi olmasını gösterir.⁹⁵

Beyzâvî’nin Bakara Sûresi 2. âyette geçen “الذین” ismi mevsûlünün “اللمتقين” kelimesine bağlanması durumunda sîle ve cümlesi ile takva sahipleri kayıtlanır. Bu durumda “تخلیه) terk etmek, (تخلیه) süslemekten evlâdır.” kâidesine göre “Önce insana

⁹³ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 4a-4b.

⁹⁴ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 4b.

⁹⁵ Hamza el-Karamânî, *Takşîru’t-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 12b.

yaraşmayan şeyleri terk edip sonra da ameller ile şekillendirip parlatmak gerekir.” sözünü müfessir şu şekilde açıklar:

“İnsanı gerçekten kurtuluşa götürecek olan birbirlerine bağlı iki şey vardır: Birincisi, şeytânî hilelerin çöplüğünden, yırtıcı ve hayvânî hislerle mübâşeretten ve günah işlemekten dolayı meydana gelen her türlü maddî ve manevî kir ve pastan nefsi kurtarıp parlatmak, insanı zayı eden kötü ahlaktan temizlenmek ve nefsi tezkiye etmektir. İkincisi, Bu temizliği yapılan nefsi; süslemek, yeniden şekillendirmek yani övülmüş huylar, hak inanışlar ve indirilmiş olan kitaplardaki hikmet ve marifet ile birde mebde' ve meâda dair yakînî bilgiler ile süslenmektir.”⁹⁶

“Beyzâvî'nin 'mümkinât her yönüyle Allah'a aittir” ifadesinde Zemahşerî'nin “Kabîh fiiller Allah'a isnâd edilmez.” sözüne reddiye vardır. “Çünkü iyi olsun, kötü olsun bütün fiillerin yaratılması Allah'a aittir.” diye açıklama yapar.⁹⁷

Beyzâvî'nin Bakara Sûresi 34. âyetin tefsirinde “İblis ve yanında cinlerle savaşanlar olduğu da söylenmiştir” şeklindeki secde ile emir olunanları açıkladığı bölüm için şöyle bir rivayetin olduğunu söyler: “Allah, semâvat ve arzı, melek ve cinleri yarattı. Melekleri semâda, cinleri ise yeryüzünde yarattı. Cinler, yeryüzünde çok uzun asırlar yaşadılar. Sonra aralarında haset ve zulüm meydana geldi. Birbirlerini öldürdüler ve yeryüzünü ifsat ettiler. Bunun üzerine Allah, cennet bekçileri olarak görev yapan, kendilerine cin denilen meleklerden oluşan bir orduyu onların üzerine gönderdi. Başları ve yol göstericileri, en fazla amele sahip olan İblîs'ti. Yeryüzüne indiler, cinleri, denizlerdeki adalara ve dağların başlarına kadar kovalayıp oralara sığınmalarını sağladılar. Yeryüzüne yerleştiler.

Allah, bir üst semadakine göre bir alt semadaki meleklerin yükünü azalttığı gibi bunlarında ibadet yönünden yüklerini azalttı.

⁹⁶ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 17a-b.

⁹⁷ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 22b.

Yeryüzünde kalmak hoşlarına gitti. Allah, İblîs'e hem yeryüzü hem gökyüzü meleği olma özelliğini verdi. Bazen yerde bazen gökte bazen de cennette ibadetini yaptı. Bu durum üzerine kendini beğendi, içine kibir girdi. Allah, bunun üzerine yeryüzünde kendisine bir halife yaratacağını söyledi” diye rivayeti bitirir.⁹⁸

Karamânî, Bakara Sûresi 286. âyette Beyzâvî'nin “واعف عنا” âyetinin tefsirinde kullandığı “وَإِمْحُ ذُنُوبِنَا” ifadesinde “Af, mağfiret ve rahmet kelimeleri arasındaki farka işaret vardır.” der. Şöyle ki af, cismânî azap olan cezanın verilmemesi ile günahların ortadan kaldırılmasıdır. Mağfiret; günahların örtülmesi ve rûhânî bir azâp olan günah sahibinin rezillik ve utanç kaynağı olmaktan korunmasıdır. Rahmet ise cismânî bir nimet olan cennet nimetlerinin ve rûhânî bir nimet olan cemâl ve celâlinin nurunun tamamıyla kabul edebileceği bir şekilde kaldırma gücüne ve bulunduğu mertebeye göre tecellî etmesiyle ihsân ve sevâbın akıtılmasıdır. Bu durumda bu nimetin içine tamamen girer ve bunun haricindeki her şeyden uzaklaşır. “وارحمنا” ile cismânî ve rûhânî azaptan kurtulmayı isteyen kul “أنت مولانا” ile tamamıyla Rabbi'ne yönelmeyi ve duasında istediklerinin kendisine verilmesini ister.

Sonrasında Bakara Sûresi için Peygamber Efendimiz'in “Kur'an'ın çadırıdır.” buyurduğu hadisteki “fustât” kelimesinin çadır veya dinin usul ve furûuna dâir her şeyi içinde bulundurması itibariyle Medine-i Câmia manasına geldiğini söyler. Bu kısımda “Sihirbazların bu sûre karşısında hiçbir şey yapamayacaklarını” belirten hadisi açıklarken sihirbazlara batıl ehli denmesinin sebeplerini; onların batıla dalmaları, dinden yüz çevirip onu iptal etmeye çalışmaları olarak gösterir. Onların bu sûreye güç yetirememelerini ise “Onlar bu sûreyi bütün ustalık ve maharetlerine karşı öğrenemezler, üzerinde düşünemezler ve içinde yazanları yapamazlar.” diye anlamlandırır.⁹⁹

⁹⁸ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 39a.

⁹⁹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 95a.

Karamânî, Âl-i İmrân Sûresi 19. âyette geçen “ان الدين عند الله الإسلام” kısmında Zemahşerî'nin söylediği: ‘Allah katında tek din, günahkâra ceza vermesi, iyi işler yapana sevâp vermesi, vâcip olan manasındaki adalet prensibine ve Allah’ın kadîm sıfatlarını ve Allah’tan diğer her şeyi nefyeden manasına gelen tevhîd prensibine inananın dinidir’ manasına bir işaretin olmadığını, burada kast edilen tek dinin kendisinden asla zulmün sadır olmayacağı, fiillerinde hür olan Allah’ın, adaletine ve ulûhiyyet konusunda Allah’ın asla bir ortağının olmayacağını belirten tevhîd prensibine inananın dini olduğuna işaret vardır diye söyler.¹⁰⁰

Karamânî, Âl-i İmrân Sûresi 200. âyetteki “Sabredin ve sabırda yarışın.” bölümünde Allah’ın sabretmeyi umumî bir şekilde emredip sonra sabırda yarışın diye bir tahsîs yapmasının sebebinin “Burada atfû'l-hâs ‘ale'l-âmm vardır. Sabırda yarışmanın, sabredilmesi gereken şeylere karşı sabretmekten daha zor, sevap ve fazilet bakımından daha üstün olduğunu anlatmak için böyle yapmıştır” diye açıklar.¹⁰¹

Sonuç

İlim, irfan, kültür ve medeniyete dair faaliyetler, öncekilerden kalan miras ve temeller üzerine inşa edilir. Osmanlı'nın hüküm sürdüğü dönemin tefsir faaliyetleri de kendisinden önceki ilmî gelenek üzerine sistemini kurmuş ancak sadece onunla kalmayıp kendine ait renk ve özelliklerini de buna eklemiştir. Zemahşerî ve Beyzâvî gibi âlimlerin çizgisini temele alan âlim ve müfessirleri, devraldıkları İslâm ilim mirasını güncellemek, zenginleştirmek ve derinleştirmek suretiyle topluma mâl etmişlerdir.

¹⁰⁰ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 99a.

¹⁰¹ Hamza el-Karamânî, *Takşîru't-Tefsîr*, (DİB Kütüphanesi, No: 6258), 118a.

Osmanlı dönemi ilmî mirasının genelini oluşturan şerh ve hâşiyeler, önceki dönemlerden kalan ana metinleri okuma ve okutma esasına dayanan ilmi elde etme ve aktarma yollarından bir tanesidir. O dönemdeki çok sayıda âlim, genelde tedris amaçlı çok sayıda tefsir üzerine hâşiyeler yazmıştır. Yazıldıkları dönem itibariyle bu hâşiyelerin hepsi yüklenmiş oldukları; eseri açıklama, yeni bir şeyler ekleme, tenkit etme, kapalılıkları giderme gibi amaçları yerine getirmişlerdir. Sûreler üzerine yazılmış hâşiye sayısı da oldukça fazladır. Yazıldıkları dönemin tefsir hayatı hakkında genel bir fikrin oluşması için henüz yazma halinde bulunan bu özelliklere sahip onlarca hâşiyenin meydana çıkarılması önem arz etmektedir.

Hamza el-Karamânî; müfessir, muhaddis ve fakih kimliği ile bilinen Karamanoğulları Beyliği ve Fâtih Devri Osmanlı âlimlerindenidir. Hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Bilinen tek eseri Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl*'ine yazdığı halen yazma halinde bulunan *Takşîru't-tefsîr* isimli haşiyesidir. Hâşiye; *Envâru't-tenzîl*'in Hutbe/Dîbâce, Fâtîha, Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri üzerine yazılmıştır. O; bu hâşiyesini tedrisat sürecinde, öğrencilerin tefsiri daha rahat anlamalarına yardımcı olmak için yazmıştır. Hâşiyede genel olarak “قَوْلُهُ” metodunu kullanmış, diğer hâşiye yazım şablonlarına da yer vermiştir. Gramer çözümlenmeleri, tanımlama, sebeplendirme, örnekler verme, alıntı yapma, karşılaştırma, tenkit etme, yeni bilgi verme ve delillendirme gibi hâşiye yazıcılığının gayesine uygun olarak, Beyzâvî tefsirinin anlaşılmasını kolaylaştırmaya çalıştığı bir eserdir. Eserde tasavvufî olarak değerlendirilebilecek yorumlara da rastlanmaktadır. Meraklılarının istifade edeceği bir eserdir.

Eserin yazma halinde bulunan nüshaları tespit edilmiş, içlerinden uygun olan iki nüsha karşılaştırmalı olarak incelenmiş, eserin içeriği, müfessirin tefsirciliği hakkında tespitler yapılmıştır. Eserde Beyzâvî tefsirinin ilgili bölümlerindeki izaha ihtiyaç duyulan yerlerin açıklandığı, dilsel yönden doyurucu bilgilerin verildiği

gözlenmiştir. Diğer bir Karamanlı müfessir el-Esamm el-Karamâni'nin *Tefsîr-u Karamâni* isimli eserinin kendisine nispet edilmesi konusu aydınlatılmıştır. Bu çalışma, hâşiye ve yazarı hakkında yapılan ilk müstakil çalışma olması yönüyle yazarının ve eserinin ilgili alanda daha iyi tanınmasını sağlayacaktır. Eserin tahkîk çalışmasının yapılarak neşredilmesi faydalı olacaktır.

Yazıldıkları dönemin tefsir faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi sahibi olmak için bu tür eserlerin inceleme ve tahkikinin yapılıp neşre hazırlanması ve akademik alana kazandırılması gereklidir. Son dönemde bu alana dair güzel çalışmaların yapılması sevindirici bir gelişmedir. Daha çok çalışma yapılmasının teşvik edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Abay, Muhammed. "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası". *Dîvân: İlmî Arastırmalar Dergisi*, 19/1 (1999), 249-303.
- ". "Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsîrine Hizmetleri -Tebliğler ve Müzakereler-". Tartışmalı İlmî Toplantı 21-22 Ekim 2011. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, (2012), 167-194.
- Başkan, Yahya. *Orta Anadolu'da Hâkimiyet Mücadelesi (1400-1500)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Beyzâvî, Nâsıruddin Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Kâdi. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl el-ma'rûf bi tefsîri'l-Kâzi*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Basım, 1418/1998.

-
- Çiftçioğlu, İsmail. “Osmanlılar İle Anadolu Beylikleri Arasındaki İlişkilerde Ulemânın Diplomatik Rolü”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 26 (2009), 193-205.
- Demir, Ziya. *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan 10-16. Asrın sonuna Kadar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1994.
- Gaznevî, Ali b. İbrâhîm b. İsmâîl. *Takşîru't-tefsîr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, 48, 1a-190b.
- Hamza Karamânî. Erişim 23 Mart 2021. <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com>
- Karamânî, Ahmed b. Mahmûd el-Esamm. *Tefsîr-u Karamânî*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Cârullah, 109, 1a-307b.
- Karamânî, Hamza b. Mahmûd. *Takşîru't-tefsîr*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, 6258, 1a-118b.
- Karamânî, Hamza b. Mahmûd. *Takşîru't-tefsîr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Rağıp Paşa, 151, 1a-145b.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah el-İstanbûlî. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. hzr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rıfat Bilge. 2 Cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsil-Arabî, ts.
- Kaya, Mesut. “Osmanlı İlim Geleneğinde Şerh ve Hâşîye Yazıcılığı – Ahmed el-Karamânî'nin Tefsiri / Zemahşerî Şerhi Örneği”. *Marîfe Dergisi* 15/1 (2015), 9-31.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 4 Cilt. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1376/1957.
- Küçükdağ, Yusuf. “Zenbilli Ali Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/247-249. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- . “Konya'da Bir Mevlevî Manzûmesi (Pîrî Mehmed Paşa Zâviyesi ve Vakfiyesi)”. *Vakıf Haftası Dergisi* 9 (1992), 159-178.
- Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye maa't-ta'likâti's-seniyye 'ale'l-fevâidi'l-behiyye*. Mısır: Matbaat-ü Saâdet, 1. Basım, 1324/1906.
- Mecdî, Mehmed Efendi. *Hadâiku's-şekâik (Tercüme-i Şekâik)*. İstanbul: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, 1269/1853.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkira-i Meşâhîri Osmâniye*. nşr. Nuri Akbayar-Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 6 Cilt. Kahire: y.y., 1375/1956.
- Ömer, Ahmet Muhtâr vd. *el-Mu'cemü'l-esâsiyyi'l-Arabî*. haz. Muhyiddîn Sabûr. Tunus: Li'd-Dürûs, 1408/1988.
- Şeşen, Ramazan. “İlk Devir Osmanlı Âlimleri ve Yazdıkları Eserler”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 12 (Eylül 2001), 261-292.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. Şekâiku'n-nu'mâniyye. Müstensih: Ahmed bin Muhammed bin Bâlî. 189 vr., (1622), 72a., Sakaikun-numaniyye. Erişim 23 Mart 2021. <https://sufiworld.com>